

عبدالحی حبیبی

یادداشتها در تاریخ صنایع افغانستان

(۲)

بهزاد و مکتب او

بزرگترین نقاشان دوره اسلام کمال الدین بهزاد در سنه ۸۵۴ هـ ۱۴۵۰ م در شهر هرات بدینا آمد (متوفی ۹۴۴ هـ ۱۵۲۷ م) وی شاگرد سید احمد نقاش است که در دربار سلطان حسین میرزا تا ۹۱۶ هـ میزیست و بعد از آن بدر بدر صفویان پارس رفت و در سنه ۹۲۸ هـ ۱۵۲۲ م موجب فرمان شاه اسمعیل صفوی مدیر کتابخانه سلطنتی و انجمن فنون کتاب نویسی و ریاست تمام هنرستان نایل آمد (۱)

بابر بهزاد را بزرگترین تمام نقاشان گفته و مؤرخین دیگر او شنه اند که استادی و مهارتش نام سایر نقاشان را منقو کرده و بک مواز قلم او به حمالات زند گانی بخشیده وی اولین نقاش دوره اسلامی است که ملزم بامضای آثار فنی خود شده و بر اثر علوم مقام و منزلتی که داشته توانست که بر تمام خطاطان و نقاشان پیش گیرد وی در رنگ آمیزی و مزج رنگها و دانستن خواص و ترکیب آن در تعبیر حالات مختلفه نقاشی مهارت داشت و مخصوصاً در کشیدن اشکال انبیه و مناظر طبیعی بحد اعجاز رسیده است در تصاویر وی آرامش و خوش سلیقگی و ابداع و مهارت موجود است و در ترکیب و تزیین آن و انسجام رنگها کمال نقاشی مکتب تیموری را بر او داده است و مدققین رأی دارند که در تصاویر بهزاد مقدار زیادی از عنصر حب الهی و مقام روحانیت و قدوسیت دیده می شود و شاید این جنبه در اسلوب نقاشی بهزاد برای این باشد که مشرب تصوف مقارن تولد بهزاد و دوره کودکی او باوج عظمت خود رسیده بود (۲)

(۱) نقاشی اسلامی از ۱۵۲۰ نورالدین

(۲) صنایع ایران بعد از اسلام ۱۱۲

نمونه فلز کاری و تر صبیع در دوره سلجوقی افغانستان . این ظرف
 برنجی در سال ۵۵۹ هجری در شهر هرات توسط محمد بن عبدالواحد
 ساخته شده. تصاویر و خطوط آن از نقره و مس تزئین یافته که
 مجلس شاهی و محنت شکار را نشان میدهد و خط آن بشیوه‌های کوفی
 و نسخ میباشد . (متعلق بموزه ارمیتاژ در لنین گراد)

شپوهشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني

مینیا توره‌های زیادی موجود است که به بهزاد نسبت داده شده، ولی تقریباً همه آنها مورد تردید بعضی از اهل بصیرت است. نقاشان عصر قیصریان قبل از بهزاد کارهایی انجام داده‌اند، که اگر کاملاً بیای کارهای بهزاد نرسند، نزدیک به آن میباشند. یکی از نقاشان عصر بهزاد و همکار او قاسم علی بود. گرچه شهرت بهزاد را نداشت، اما کارهایش بنیای کارهای وی می‌رسد. و نفر او شاگردان بهزاد شیخ زاده خراسانی و آقا میرک تبریزی تقریباً بهمان درجه استادی بهزاد رسیده‌اند. میتوان تصور کرد، که بسیاری از نقاشی‌ها را خود استاد طرح ریزی کرده و شاگردانش آنها را تمام و کامل کرده‌اند.

مینیا تور دولای ازان دوره، که اکنون بدولت ایران تعلق دارد، دارای منظره باغ و قصر متعدد است. در گوشه راست در سمت پایین تصویر ده نفر زن است که کتابی کوچک در دست دارند، و روی آن کتاب بخط بسیار ریز نوشته شده: «تصویر سلطان حسین میرزا. عمل بهزاد» میرزا تور نام دیگری که تقریباً امثالی کامل منظره قسمت چپ آن مینیا تور دولای میباشند، در يك مجموعه شخصی است.

در مجموعه نفیس کوثر کمان که در نیویارک صفحائی هشت گانه در یکی ازان تصویر مدیریت که پیرزن جوانی را در دامنه کوهی بین کمار رودی نشان میدهد و اعضای بهزار را دارا می‌باشد (۱) که در تصویر شاه طهماسب صفوی بالای درخت دارای امضای (پیر غلام بهزاد) که در موزه لور است ازوست (۲)

کتاب هفت پیکر نظامی موزه متروپولیتن نیویارک که محتوی صور و اشکال بسیار بدیع و زیبا و مناظر ممتاز شکار و منسوب به بهزاد است با دو تصویر نسخه خطی خمسة نظامی تحریر ۸۹۰۰ منسوب به روح الله میرک نقاش استاد بهزاد از آثار برجسته مکتب هرات اند (۳)

(۱) سروی هنر ایران ج ۵ تا بلو ۸۸۵

(۲) مینیا تور ایران از سارکسیان تا بلو ۷۵

(۳) صنایع ایران ۱۰۸۱ (۱)

خصایص مهم سبک بهزاد

کسانیکه در شناسایی آثار هنری ذوق و بهره‌ی بی‌دارند سبک هنر بهزاد را چنین ستوده اند، که وی اعجوبه روزگار و استاد عصر بوده، نه برای اینکه سبک جدیدی را در مینیاتور ایجاد نمود، بلکه بواسطه اینکه از صنعت رادر کلیه جزئیات بمنتهی درجه کامل کرد، و در آثار هنری او خصایص ذیل نمایانست:

- ۱- درستی و دقت کامل در خطوط تصاویر.
- ۲- نمایاندن وضع چهره و قیافه اشخاص بطور شگفت انگیز و بی‌نظیر. کلبه انواع رنگها.
- ۳- حرکت و مفهوم بودن اشارات تصویر.
- ۴- نظرافت در کشیدن درختها، گلها، و دروز نماها. و نیز در نمایش اشعه خورشید و ابر.
- ۵- شماریه رنگهای گوناگون و توافق آنها با یکدیگر، بر رنگهای سرد و ما اند سرمه‌یی، سبز، فیروزه‌یی، زرقونی، زرد و قهوه‌یی بیشتر توجه شده، طلا و نقره نیز بکار رفته و اقسام مختلف قرمز استعمال شده (۱).

مثلاً تصاویر خمسه نظامی رنگ آمیزی سرد دارد، و آبی و خاکستری و سبز بیشتر بکار رفته است. یک مینیاتور بسیار زیبا و جالب توجهی که با همین صفات جنگ شمران را نشان میدهد و در تصرف دولت ایران است و میگویند بهزاد بعمر هفتاد سالگی آنرا ساخته است. همچنین مینیاتورهای بوستان کتابخانه مصر، هنر بهزاد را در اوج کمال نشان میدهد و این تصاویر از لحاظ ترکیب و حقیقت یعنی از شاهکارهای هنر نقاشی محسوب می‌شوند، و تصاویر اشخاص، حرکت و شخصیت خاص افراد را ظاهر می‌سازند.

نسخه خمسه نظامی مؤرخ (۱۴۴۲ هـ ۱۸۶۱ م) در موزه برتانیاست و سه مینیاتور آن بعد از اتمام کتاب یعنی در سال (۱۴۹۳ هـ ۱۸۹۸ م) کشیده شده که اعضای بهزاد را دارد.

اما بوستان کتابخانه مصر دارای شش تصویر مؤرخ (۱۴۸۸ هـ ۱۸۹۳ م) است، که چهار ازان اعضای بهزاد را دارد (۲).

(۱) تاریخ صنایع ایران ۱۷۱ - (۲) میراث ایران ۲۴۷

مجنون در حال تماشای جنگ شتر سواران طیوا بف عرب
(مؤرخ ۸۹۹ هجری از خمسة نظامی - موزه بریتانیا)

شپوهشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني

این نسخه را سلطان علی خطاط در سال ۸۹۳ هـ برای سلطان حسین بایقرا در شهر هرات نوشت، و بهزاد متعهد نقاشی آن بود، که در تصاویر آن اسنادی کاملی را در ترکیب رنگها و حفظ نسبت تقسیم اشخاص در صورت و دقت در کشیدن اشکال نباتی و مهندسی بسیار دقیق به خرج داده است. در سه تصویر به خط بسیار باریک در جایی که دیدن آن خیلی مشکل است نام خود را نوشته. اما امضای چهارم در تصویر است که مباحثه و جدال عده‌یی از فقها را در مسجدی نمایش میدهد. درین مسجد طاق بسیار زیبایی هست که حاشیه آن دارای سیزده منطقه است و در منطقه اخیر نام بهزاد و تاریخ ۸۹۴ هـ دیده می‌شود و ثابت می‌آید که کشیدن این تصویر کاملاً یکسال بعد از نوشته کتاب بوده است.

این تصویر نفوق و اسنادی بهزاد را در کشیدن صورت اسپ و نمایش دادن زندگی روستایی و مناظر طبیعی نشان میدهد، و در اول کتاب تصویر سلطان حسین میرزا را در مجلس جشن و مهمانی کشیده است (۱).

همچنین شش مینیاتور در صفحه‌هایی ظریف‌نامه تیموری در بالینموز موجود است که در حاشیه آن تصاویر شاه جهانگیر آنرا کار بهزاد نوشته است. این کتاب توسط خطاط مشهور شیرعلی در سال (۸۷۲ هـ ۱۴۶۷ م) برای سلطان حسین میرزا نوشته شده و سبک نقاشی بهزاد در آن بنظر می‌آید.

هکذا در موزه متروپولیتن یک صفحه نقاشی از آن دوران جامی موجود است که دروشان را در حال رقص نشان میدهد. این نقاشی میتوان به بهزاد نسبت داد زیرا این پرده شایسته فیلم بهزاد است، و همه خصایص کارهای این استاد را دارد اگر چه عده زیاد هنرمندان هرات در عصر صفوی بد بار تبریز منتقل شدند، ولی بعضی از آنها در هرات مانده، آن سبک مخصوص را ادامه دادند، بسیاری از مینیاتورهای عالی هرات پس از رفتن بهزاد ساخته شده است.

این هنرمندان به ریزه کاری که از خصایص سبک دوره تیموریست اهمیت زیاد میدادند، توجه به جزئیات اشیاء مانند فاله، اطاق، لباس و تزئینات

معماری ، نقاشی های هرات را بزرگترین مینیاتورها قرار میدهند و ثابت میکنند که بهزاد تنها نقاش بزرگ هرات نبوده و رقبایی نیز داشته است . (۱) . یکی از آثار مهم مکتب هرات کتاب کلبله و دمنه مربوط موزه گلستان تهران است ، که از حیث زیبایی تصاویر و مینیاتور بی نظیر است . و دیگر نسخه معراج نامه کتب خانه ملی پاریس است ، که بسال (۱۴۳۶ هـ ۱۸۴۰) در هرات نوشته شده و نظیر آن دو تصویر مهم موزه مترو پولیتن است ، که متعلق به یک نسخه شاهنامه مکتب هرات بود ، و از آن جمله تصویر است که رسم را در حال گرفتن اسب معروف خود درخت نشان میدهد . لباس زیبا و رنگارنگ رسم و شخص همراه او بر زیبایی و ترکیب تصویر می افزاید . در حالیکه منظره طبیعی با درختان و دیو قاز در حین پرواز سبک چینی را نمایندگی میکند (۲) .

قاسم علی هروی

از نقاشان زبر دست مکتب هرات در قرن نهم هجری (۱۵ م) است که آثار فنی وی با اسناد بهزاد شبهه است حتی که غالب مؤرخین فنون اسلامی آثارش را با کمال بهزاد اشتباه کرده اند . نمونه های نقاشی قاسم علی در خمسه نظامی تهران ۹۰۰ هـ ۱۴۹۴ م موزه برناند است ، که از ملاحظه آن تأثیر سبک بهزاد کمال و تمام نمایان است . قاسم علی در موضوع غانی که میکشد و در اسلوب نقاشی و سایل تزیین تابلو های خود عموماً از بهزاد پیروی میکند . اما با وجود آنهم در بکار بردن رنگها و تمییز دادن چهره اشخاص و عبیر از احساسات و عواطف بیایه استاد خود نمیرسد (۳) .

در کتابخانه بولی آرکسفورد کتاب خطی تحریر شده در ۸۹۰ هـ ۱۴۸۵ م منسوب بقاسم علی موجود است که بهترین و زیباترین آن تصویر جماعت صوفیه در انچه سبز و خرمی می باشد (۴) . همچنین قاسم علی تصویر بهزاد را که در کتب خانه دانشگاه استانبول است کشید . است و از لباسهای بهزاد مفهومی شود که این تصویر را بعد از انتقال او از هرات به تبریز کشیده باشد . (۴)

(۱) تاریخ صنایع ایران ۱۹۴ (۲) راهنمای صنایع اسلامی ۵۶

(۳) صنایع ایران ۱۱۵ ، (۴) تصویر اسلام تا بلوی ۲۰ ، (۵) صنایع ایران ۱۱۶

جنگ شمران - نقاشی بهزاد در هفتاد سالگی (کتابخانه سلطنتی ایران)

رسم و گرافیک رخس - مکتب تیموری هرات
(متعلق به کتابخانه ملی پاریس)

شروېشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني

دنباله مکتب بهزاد در فارس و هندو بخارا:

در اوایل سلطنت شاه طهماسب صفوی (۹۳۰ هـ ۱۵۲۴ م) بهزاد زنده بود و آقامیرک از شاگردان بهزاد، از دوستان نزدیک شاه بود، یکی از شاگردان او که سلطان محمد نام داشت، بمقام نقاشی دربار رسید و پیشوای عده‌ای از نقاشان معروف بود.

سلطان محمد بشاه جو ان درس نقاشی میداد.

در سنه (۹۳۳ هـ) یک نسخه شاهنامه برای شاه طهماسب تهیه گردید، که (۲۵۶) تصویر دارد و اکنون در تصرف بارون ادوارد رو تشیلد Baron Etouard Rothschild در پاریس است، که نقاشی‌های آنرا از سلطان محمد میدانند.

کارهای این استاد از حیث تنوع، رنگ آمیزی، نقشه، ترکیب و نیز برای توجه مخصوص به ریزه کاری مشهور است. یکی از معروفترین مجموعه نقاشی این مکتب نسخه مصوخته نظامی موزه بریتانیا است. که تصاویر آن بوسیله نقاشان مشهور که نام اشخاص ذیل در مینیاتورهای آن دیده می‌شود، ساخته شده:

آقامیرک، سلطان محمد، میرزا علی، مولانا مظفر علی، میرسید علی.

علاوه بر تصاویر (۳۹۶) ورق این کتاب دارای حاشیه‌نویسی شده بسیار عالی از طلا می‌باشد، که نقش آن اشکال حیوانات و گل و غیره است.

در میان این گروه شاگردان مکتب بهزاد، میرسید علی مقیم بلند دارد، که در حجم مناظر طبیعت و زندگی دهقانی بد طولی داشت. حیوانات را خیلی شبیه کشیده، چادر را بطرز زیبایی تزیین کرده، و دست هنرمندی در اشکال گل و پرند و اشیای دقیق دیگر مشهور است.

در اواخر سلطنت شاه طهماسب نقاشی بنام استاد محمدی شهرت یافت، که پسر و شاگرد سلطان محمد بود، وی سبک جدید و قشنگی را در نقاشی رنگی بوجود آورد، و نیز برای ظرافتی که در تصویر سازی انسان و حیوانات بکار برده مشهور است. وی از هنرهای برومند و آخرین مکتب بهزاد بود.

شعبه بی از مکتب هرات، در شیراز که مقر سلطان ابراهیم بن شاهرخ بود

رونق گرفت، و مجموعه مصوری از بهترین اشعار فارسی (سال ۱۸۱۳ هـ ۱۸۴۱ م) نوشته شد، که در موزه بریتانیا محفوظ است. مجموعه دیگر اشعار فارسی بتا ریخ (۱۸۳۳ هـ ۱۸۴۲ م) نوشته شده در برلین هست. و نسخه بی از شاهنامه از همین مکتب در بودلیان موجود است. اما بقول پروفیسور کوهل (Kuhnel) مبنای توره‌های این مکتب از لحاظ رنگ آمیزی سبکتر و کم رنگتر از مبنای توره‌های مکتب هرات است (۱). نفوذ بهزاد هم در هرات و هم در قزلباش ادامه داشت، در هرات شاگردان بهزاد سبک استاد را تعقیب کردند، و خود بهزاد از سال (۱۸۱۶ هـ ۱۸۵۱ م) در تبریز بود، و میتوان او را مؤسس مکتب نقاشی صفوی (در فارس) دانست. چندین نسخه خطی و مینیاتور مفرد از دوره شاه اسمعیل صفوی بمکتب هرات نسبت داده می شود. از این میان سه مینیاتور در موزه مترو پولین و دو در کتابخانه ملی پاریس موجود است که همه آنها از نسخه‌های امیر خسرو بلخی (ثم دهلوی) است که در سنه (۱۸۰۹ هـ ۱۸۵۰ م) در بلخ نوشته شده و کار آن خصایص اسلوب بهزاد را در بردارد و اسلوب مکتب هرات، در آغاز دوره صفوی در دو مینیاتور در صفحه اول کتاب گوی و چوگان عرفی که در سال (۱۸۲۹ هـ ۱۸۵۲ م) بوسیله خطاط مشهور علی حسینی در هرات نوشته شده به خوبی آشکار است، این کتاب در پاریس موجود است. یکی از نسخ خطی دیوان حافظ در پاریس است که پنج مینیاتور دارد، و یکی از ان امضای شیخ زاده ودوی دیگر آن امضای سلطان محمد نورزاد است، که پسر و شاگرد سلطان علی مشهدی است و تاریخ آن رجب (۱۸۳۱ هـ ۱۸۵۲ م) است، و مکتب بهزاد را تعقیب میکرد.

اینک چند اثر دیگر مکتب بهزاد:

۱- دیوان میر علی شیر نوایی کتابخانه پاریس تحریر (۱۸۳۲ هـ ۱۸۵۲ م) در هرات

۲- خمسه نظامی مؤرخ (۱۸۳۱ هـ ۱۸۵۲ م) موزه مترو پولین، که تصاویر آن هر دو کتاب را

بنابر شهادت سبک به شیخ زاده شاگرد بهزاد نسبت میدهند.

منظره باغ - از کارهای بهزاد . در قسمت پایین این
 تصویر بر کتابی که دو بانو در دست دارند، نوشته شده :
 « تصویر سلطان حسین میرزا - کار بهزاد »

شپوهنځي ښوونځي
پوهنتون جامع علوم انساني
پوهنتون جامع علوم انساني

۳- دیوان مؤرخ ۱۵۲۶م ۹۳۲ هـ کار سلطان محمد نور.
 ۴- خمسه نظامی موزه بریتانیا تحریر بین (۸۹۶-۸۹۵) برای شامطهماسب.
 ۵- نسخه مصور شاهنامه مؤرخ (۸۶۴۹-۸۳۷۸م) در پاریس که این هر دو کتاب را
 کار سلطان محمد دانسته‌اند. همین کتاب دارای دو مینیاتور بامضای دیگر شاهگردان
 بهزاد است: میرک و مظفر علی، و میر سید علی (۱).

مکتب نقاشی هرات در عهد صفویان در پارس و بعد از همایون در هند ادامه پیدا کرد،
 و مطابق محیط‌های جدید خویش نشو و نما نمود، و کتابهای فاخر و نفیسی را نقاشی
 کردند، که از آن جمله رضا عباسی و آقارضا و شاهگردان مکتب هنری ایشان ما نند
 معین و یوسف و محمد قاسم (در پارس) و شاهقلی و وایجان تبریزی در مملکت عثمانی
 سبک نقاشی تورکیه را بوجود آوردند.

مکتب نقاشی تورکیه هر چند منابع از مکتب هنری اروپا نیز داشت، ولی هسته
 مرکزی آنرا همان ادامه مکتب هرات تشکیل می‌داد، و تنها ویرکار شاهقلی
 و ولی جان شاگرد سیارش اکنون در موزه‌های معروف اروپا در امریکا به نظر می‌آیند
 که اشکال حوریان بالدار بهشتی در آن خیلی جالب است، و کتاب سلیمان نامه در همین
 سبک توسط فردوسی نام اهل برپوشه برای سلطان بایزید دوم در حدود (۹۰۰ هـ) نوشته شد
 و نسخه گران محرره (۸۹۸۷) در مجموعه چستر بیتی لندن است، و نیز از نسخه بی‌نامی
 (۳۰) شکل در موزه مترو پولیتن باقی مانده است که سبک هنری نقاشی تورکیه را
 نمایندگی می‌کند (۲) کمال تبریزی شاگرد میرزا علی و شاهقلی از بقایای
 هنرمندان بهزاد نیز به تورکیه مسافرت کرد و دربار سلطان سلیمان قانونی مقام
 زرگی یافت (۳)

(باقی دارد)

(۱) راهنمای صنایع ۶۳

(۲) راهنمای صنایع ۳۶

(۳) صنایع اسلامی (۱۳۰)